

Georgia and Moldova in the context of Russian imperialistic foreign policy: domestic and geopolitical implications,
ed. by Andrzej Czajowski, Maciej Herbut, Renata Kunert-Milcarz,
Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego,
Wrocław 2017, ss. 205
(Yuliya Lesyk-Szcutnik)

Po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w Europie Wschodniej rozpoczął się proces kształtowania nowej sytuacji geopolitycznej. Powstałe państwa były zmuszone do formowania zarówno własnej polityki wewnętrznej, jak i relacji z nowymi sąsiadami. Kluczowym punktem wspólnym stały się stosunki z Federacją Rosyjską, która od lat aspirowała do odgrywania roli mocarstwa co najmniej na skalę regionalną. Nie bez znaczenia dla tworzenia wzajemnych relacji dyplomatycznych pomiędzy państwami poradzieckimi pozostają zaszczości historyczne. Na gruncie nauk społecznych powstało wiele monografii, traktujących przede wszystkim o stosunkach rosyjsko-ukraińskich¹. W podobnym stopniu zaawansowane badania przeprowadzono na temat Białorusi. Niejako na uboczu zainteresowań polskich badaczy pozostawał Kaukaz Południowy. Wciąż wyczuwalny jest deficyt badań na temat procesów politycznych i geopolitycznych zachodzących w Gruzji, Azerbejdżanie czy Armenii. Taki stan rzeczy sprawia, że każda monografia, powstająca jako efekt wykonanych badań na tym obszarze wydaje się być niezmiernie cenna. Należy jednak w tym miejscu zaznaczyć, że większość prac obecnych na polskim rynku wydawniczym na temat Kaukazu Południowego ma charakter publicystyczny, a to z kolei sprawia, że pomimo wartości poznawczej, nie stanowią one elementu dyskursu politologicznego.

W 2017 r. nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego ukazała się monografia pod tytułem *Georgia and Moldova in the context of Russian imperialistic foreign policy: domestic and geopolitical implications* pod redakcją naukową prof. Andrzeja Czajowskiego, dr Macieja Herbuta oraz dr Renaty Kunert-Milcarz. Jak sam tytuł wskazuje, poruszono wyjątkowo trudną tematykę relacji Federacji

¹ Np. E. Mironowicz, *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990–2010*, Białystok 2012; *Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, Wrocław 2008; *Wojna hybrydowa Rosji przeciwko Ukrainie w latach 2014–2016*, red. W. Baluk, M. Doroszko, Lublin 2017.

Rosyjskiej z wybranymi państwami ościennymi, w tym przypadku Gruzją i Mołdawią. Wybór państw nie był zapewne przypadkowy, chociażby z powodu zaangażowania w konflikty zbrojne, gdzie w roli wspólnego przeciwnika zdefiniować można Federację Rosyjską. Do współpracy nad monografią zaproszono grupę Autorów zarówno z Gruzji, jak i Mołdawii.

Książka składa się z trzech części – pierwszej, będącej swoistym wstępem, a także notką metodologiczną, drugiej – dotyczącej relacji gruzińsko-rosyjskich na przestrzeni lat, a także trzeciej, opisującej stosunki na linii Mołdawia – Rosja.

Niniejsza recenzja dotyczy będzie przede wszystkim artykułów, stanowiących poszczególne części składowe monografii zbiorowej. W części pierwszej autorstwa Macieja Herbuta oraz Renaty Kunert-Milcarz został zaprezentowany zarys relacji gruzińsko-rosyjskich. Wstępne wrażenie odbiorcy, który jest zaznajomiony z historią gruzińską jest takie, że Autorzy tekstu dotychczas nie mieli wiele wspólnego z problematyką omawianego obszaru. Już we wstępie pojawia się następujące stwierdzenie: *The march towards the West had not only been stopped, but in some aspects also reversed, since Europe itself seemed to lose interest in the further expansion of its frontiers* (s. 9). Dotyczy ono rzekomej zmiany kierunku polityki zarówno gruzińskiej, jak i mołdawskiej od 2014 r. Nie do końca jest to zgodne z prawdą, przede wszystkim w kontekście Gruzji. Od momentu utworzenia nowego ruchu politycznego pod przywództwem gruzińskiego miliardera Bidziny Ivaniszwili, nazwanego Gruzijnskim Marzeniem, co miało miejsce w 2013 r., podkreślano konieczność utrzymania kierunku proeuropejskiego w polityce państwa². Potwierdzeniem utrzymania proeuropejskich nastrojów jest również uzyskanie reżimu bezwizowego przez Gruzję 27 II 2017 r., a więc szybciej niż to miało miejsce w przypadku Ukrainy. Zmiana tego typu świadczy o europejskim uznaniu dla skuteczności przeprowadzonych gruzińskich reform, zarówno politycznych, jak i gospodarczych. Taki stan rzeczy dowodzi o rzeczywistej stabilności politycznej w państwie, nie zaś, jak stwierdzają Autorzy, o głębokim kryzysie wewnętrznym (s. 10).

Nieczytelnym jest jedno z założeń, na których oparta jest recenzowana monografia, brzmiące następująco: *The stability of Moldova and Georgia is directly linked to the economic and political stability of the Russian Federation. Thus the process alienating the Russian Federation (economically or politically) is by no means in the interest of both countries* (s. 12).

Jak pokazały wydarzenia z sierpnia 2008 r. Gruzja przebywa w fazie permanentnego konfliktu z Federacją Rosyjską. Tym bardziej w dalszej części monografii Autorzy wskazują, mimo iż Federacja Rosyjska niejednokrotnie wprowadzała embargo na gruzińskie artykuły spożywcze, jako głównej kategorii eksportowej,

² *Иванишвили презентоваł „Грузинскую мечту”*, <https://www.ekhoakavkaza.com/a/2441-8693.html> (12 XI 2017).

to jednak nie przyczyniło się to do pogłębienia kryzysu ekonomicznego w państwie. Wręcz przeciwnie, nastąpił wzrost PKB³. Oprócz tego, Gruzja jest stabilnym i wieloletnim beneficjentem europejskiej pomocy finansowej w ramach programu Partnerstwa Wschodniego⁴. Od 1 VII 2016 r. w pełni obowiązuje układ stowarzyszeniowy UE–Gruzja wraz z pogłębioną, kompleksową strefą wolnego handlu. Wszystkie powyższe fakty jednoznacznie świadczą o niezależności państwa gruzińskiego od sytuacji wewnętrznej Federacji Rosyjskiej.

W części wstępnej Autorzy dokonują wieloaspektowej analizy rosyjskiej polityki zagranicznej, odwołują się do koncepcji „ruskiego mira” czy wymieniają elementy należące do szeroko pojętego *soft power*. Zabrakło jednak w monografii głębszej analizy mechanizmu rosyjskiej propagandy medialnej. Jest to kluczowe zjawisko, zwłaszcza w kontekście współczesnej polityki zagranicznej prowadzonej przez FR. Wobec Gruzji strategia ta na szeroką skalę została zastosowana w 2008 r., kiedy to w rosyjskiej telewizji publicznej pojawiały się sfabrykowane materiały filmowe na temat wojny w Osetii Południowej. Dziennikarze wykorzystywali zdjęcia z zupełnie innych konfliktów zbrojnych, toczących się poza Gruzją, podając je za zrobione w trakcie wojny rosyjsko-gruzińskiej. Ten sam mechanizm, lecz na szerszą skalę jest stosowany od 2014 r. w odniesieniu do Ukrainy. To niezwykle istotny element całościowej strategii politycznej państwa, który należy uwzględnić w analizie naukowej dotyczącej takich kwestii, jak stosunki Federacji Rosyjskiej z państwami ościennymi.

Przechodząc do oceny drugiej części, szczegółowo poświęconej Gruzji, należy stwierdzić, że zauważalny jest niedosyt badawczy oraz deficyt informacyjny i analityczny, zwłaszcza dla badaczy zajmujących się opisywaną tematyką. Wrażenie niedopracowania sprawia wyjątkowo skromna bibliografia, w oparciu o którą została zaprezentowana analiza. Brakuje kluczowych pozycji dotyczących historii państwa gruzińskiego. Przede wszystkim należałoby wymienić takich autorów, jak R. Topchishvili, M. Vachnadze czy V. Guruli⁵. Opisanie bogatej historii gruzińskiej państwowości jedynie na trzech stronach, opierając się w głównej mierze na informacjach opublikowanych na łamach portalu internetowego kaukaz.pl nie może zostać uznane za naukową analizę. Wyżej wymieniona strona internetowa w żadnym wypadku nie może być traktowana jako podstawowe źródło informacji, zwłaszcza w aspekcie istnienia tak wielu pozycji książkowych,

³ Powołując się na dane zebrane przez Trading Economics, od 2010 r. w Gruzji notowany jest stabilny wzrost gospodarczy. Szczegółowe dane liczbowe: <https://pl.tradingeconomics.com/georgia/gdp> (5 VI 2020).

⁴ *Partnerstwo Wschodnie: stosunki UE-Gruzja*, <https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/eastern-partnership/georgia/> (12 XI 2017).

⁵ Dla przykładu: M. Vachnadze, V. Guruli, *История Грузии XIX-XX вв.*, Тбилиси 2015; M. Vachnadze, V. Guruli, M. Бахтадзе, *История Грузии*, Тбилиси 2012; P. Топчишвили, *Осетины в Грузии: миф и реальность*, Тбилиси 2009.

poruszających problematykę bogatej historii Gruzji, zarówno w języku rosyjskim, jak i angielskim⁶.

Skromny zarys zawiera sporo nieścisłości, które w kontekście całościowym mają istotne znaczenie dla wiarygodności analizy. W artykule autorstwa Macieja Herbuta, Renaty Kunert-Milcarz oraz Vakhtanga Maisai pt. *Cultural and Historical Aspects of Georgian Politics within the Context of Russian-Georgian Relations* pojawia się wzmianka o animozjach pomiędzy Ormianami, Gruzinami i Rosjanami, jednakże bez podania konkretnych przykładów czy wyjaśnienia przyczyn istnienia takowych. Zabrakło wyjaśnienia drogi Gruzji do znalezienia się pod panowaniem carskiej Rosji. Można stwierdzić, że opis w tej części rozdziału jest wyjątkowo chaotyczny. Pojawia się również wzmianka o istnieniu Gruzińskiej Republiki Demokratycznej, jednakże brakuje dokładniejszego zarysu jakże istotnego okresu w historii gruzińskiej państwowości. O jego znaczeniu świadczy chociażby wzorowanie współczesnej konstytucji państwowej na ustawie zasadniczej Gruzińskiej Republiki Demokratycznej. Autorzy recenzowanej monografii nie uwzględnili tych faktów.

W dalszej części dokonano wyjątkowo skromnej analizy sytuacji politycznej Gruzji w latach 90. XX w. Zupełnie pominięto okres funkcjonowania Gruzińskiej SSR. Pojawia się stwierdzenie o „proeuropejskim nastawieniu Gruzji od 1991 r.” (*Georgia's pro-Western tendencies...*) (s. 58). Od momentu rozpadu ZSRR u sterów niepodległej Gruzji na krótki okres stanął Zwiad Gamsachurdia. Jego polityka w żadnym wypadku nie cechowała się proeuropejskim nastawieniem. Należy zaznaczyć, że była ona antyrosyjska, jednakże skłaniająca się bardziej w kierunku nacjonalizmu gruzińskiego, nie zaś wartości europejskich⁷.

W wyjątkowo okrojony sposób dokonano analizy okresu rządów Eduarda Szewardnadzego (lata 1993–2003). Taka forma stwarza fałszywy obraz gruzińskiej rzeczywistości lat 90. XX w. W tym miejscu szczególnie znaczenie miałyby analiza relacji Gruzji z Federacją Rosyjską, poczynając od momentu wybuchu wojny w Abchazji i Osetii Południowej. Ważnym dla analizy naukowej jest przedstawienie konsekwencji zamrożenia konfliktu zbrojnego dla całego regionu Kaukazu, zarówno Południowego, jak i Północnego. Istotne w tym wypadku są również okoliczności wypracowania takiego właśnie rozwiązania, a także powstałe wskutek tego implikacje rzutujące na wzajemne stosunki Gruzji i Rosji w kolejnych latach.

⁶ Dla przykładu: I. Areshidze, *Democracy and autocracy in Eurasia. Georgia in transition*, Michigan 2007; J. Forsyth, *The Caucasus. A history*, Cambridge 2013; A. Jafalian, *Reassessing Security in the South Caucasus. Regional conflicts and transformation*, Burlington 2011; Ch. King, *The ghost of freedom. A history of the Caucasus*, Oxford 2008.

⁷ O najważniejszych założeniach polityki pierwszego prezydenta niepodległej Gruzji można przeczytać w jego autobiografii: З. Гамсахурдия, *За независимую Грузию: Автобиография*, ред. М. Арчвадзе-Гамсахурдия, Москва 1996.

W omawianym rozdziale znalazła się wzmianka o Rewolucji Róż z 2003 r. Autorzy nie poświęcili jednak zbyt dużo uwagi tym wydarzeniom. Zabrakło rozważań na temat konsekwencji gruzińskich protestów nie tylko dla samej Gruzji, ale i dla innych państw leżących na obszarze postradzieckim. Nie przedstawiono postulatów wysuwanych przez Micheila Saakaszwilego jako jednego z liderów protestów obywateli Gruzji, nie poświęcono uwagi w rozważaniach nad przyczynami protestów i jak do tego przyczyniła się władza Szewardnadzego. Warto podkreślić, że Rewolucja Róż stała się przełomowym momentem w polityce wewnętrznej Gruzji, ale i również miała zasadniczy wpływ na relacje z FR. Powyższa kwestia stanowi na tyle istotny element państwowości gruzińskiej, że jej ignorowanie lub pomijanie w analizie politologicznej nie powinno się zdarzyć.

Niewiele więcej uwagi poświęcono pierwszej prezydenckiej kadencji Saakaszwilego. Nie wspomniano o demokratycznych reformach zapoczątkowanych w Gruzji. Okres ten odznaczał się wyjątkową aktywnością nowego rządu, który był skupiony na przeprowadzeniu licznych reform, totalnie zmieniających obraz państwa. Po raz pierwszy zapoczątkowano działania na rzecz uregulowania kwestii etnicznych i mniejszościowych w państwie. Zaktywizowano starania na rzecz przystąpienia do struktur NATO oraz Unii Europejskiej. W recenzowanej monografii o powyższych kwestiach nie umieszczono nawet krótkiej wzmianki.

Nieprawdziwym jest również opis współczesnej sytuacji wewnętrznej w państwie: (...) *Thirdly, Georgian politics today is far from being considered stable. The country is beset with corruption scandals, organized crime, deep division within society and a variety of other issues which destabilize the country* (s. 68).

Powyższe zdanie opisuje sytuację w państwie za czasów prezydentury Eduarda Szewardnadzego. Jak powszechnie wiadomo, od momentu Rewolucji Róż z 2003 r. jednym z czołowych zadań nowych władz państwowych stała się walka z powszechną korupcją oraz przestępczością zorganizowaną. W tym zakresie podejmowane działania były wyjątkowo skuteczne. Są one kontynuowane również przez obecne władze⁸. O sukcesie w tej dziedzinie mogą świadczyć wyniki badań dokonanych przez Transparency International. W dniu 23 I 2019 r. opublikowano najnowszą edycję przygotowywanego corocznie Indeksu Percepcji Korupcji (Corruption Perception Index – CPI). W aktualnym zestawieniu Gruzja zajęła 44. pozycję wśród 180 poddanych badaniom państw⁹. Należy zaznaczyć, że stabilny postęp w tej dziedzinie jest odnotowywany nieprzerwanie od wielu lat, co świadczy o skuteczności działań w walce z korupcją w państwie.

Walkę z przestępczością zorganizowaną rozpoczęto od całkowitej reformy policji. Nie wprowadzano ponownej atestacji starych funkcjonariuszy, lecz egzami-

⁸ Od roku 2018 na czele państwa gruzińskiego stoi Salome Zurbiszwili. Stanowisko premiera Gruzji od 2019 r. obejmuje Giorgi Gacharia, reprezentujący Partię Gruzji i Marzenie.

⁹ *Corruption Perceptions Index 2019*, <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results/geo> (3 VI 2020).

nowano zupełnie nowych kandydatów, którzy wcześniej nie mieli żadnej styczności z daną formacją. Pozytywne skutki tej reformy można obserwować do dzisiaj. Opierając się na informacjach zebranych w Indeksie przestępczości i bezpieczeństwa Numbeo należy zauważyć, że w 2018 r. Gruzja zajmowała 5. miejsce na świecie wśród państw o najmniejszym poziomie przestępczości oraz najwyższym poziomie bezpieczeństwa wewnętrznego¹⁰. Biorąc pod uwagę wyżej przytoczone argumenty można jednoznacznie stwierdzić, że obecnie Gruzja przeżywa okres największej stabilności w swojej historii, mimo stałego zagrożenia militarnego ze strony FR oraz okupacji 20% terytorium.

Szczególnie interesującą częścią rozdziału poświęconego Gruzji wydaje się być artykuł autorstwa Niki Chitadze pt. *Economic Aspects of Russian-Georgian Relations after 2008*. Autor wymienionego artykułu wskazuje na cztery czynniki, mające kluczowy wpływ na kształtowanie sytuacji w postsowieckiej rzeczywistości (s. 69-73).

W ramach prowadzonej analizy Autor dokonuje stwierdzenia, że w gruzińskiej gospodarce doszło do gwałtownego wzrostu w 2007 r. W tym miejscu zabrakło jednak wyjaśnienia przyczyn takiego zjawiska. Opisano znaczenie Morza Kaspijskiego i rolę Gruzji jako państwa tranzytowego, lecz pominięto aspekt dostępu do Morza Czarne. Należy pamiętać, że długość linii brzegowej dla każdego państwa ma istotne znaczenie geopolityczne. Dominacja na takim akwenie, jak Morze Czarne jest strategicznie ważnym czynnikiem dla Federacji Rosyjskiej. Dominację można zdobyć przede wszystkim poprzez poszerzanie własnej linii brzegowej kosztem państw ościennych, co też poniekąd nastąpiło kosztem Gruzji w momencie, gdy Abchazja znalazła się poza kontrolą Tbilisi.

W swoich rozważaniach Nika Chitadze wspomina o wprowadzonym przez rosyjski rząd embargo na gruzińskie towary, a także o podwyższaniu cen za dostarczany gaz¹¹. W tym miejscu warto byłoby umieścić analizę rzeczywistych przyczyn podjęcia takich decyzji, a więc politycznych, społecznych i ekonomicznych. Istotne znaczenie miały też okoliczności, jakie towarzyszyły danej sytuacji. Można było również pokusić się o analizę wcześniejszych przesłanek, które mogły zwiastować podjęcie wyżej wymienionych działań przez Federację Rosyjską.

Jak sam temat artykułu wskazuje, zamiarem Autora było dokonanie analizy ekonomicznego aspektu relacji pomiędzy Gruzją a Federacją Rosyjską po 2008 r. Pojawia się pytanie, dlaczego akurat taka cezura czasowa została obrana za przedmiot badań? W tekście zabrakło odpowiedzi na to pytanie. Autor w żaden sposób nie uzasadnia wyboru roku 2008 jako momentu początkowego przy prowadzeniu

¹⁰ Грузия на пятом месте в Индексе преступности и безопасности Numbeo, <https://eadaaily.com/ru/news/2018/09/24/gruziya-na-pyatom-meste-v-indekse-prestupnosti-i-bezopasnosti-numbeo> (3 VI 2020).

¹¹ Należy podkreślić, że od 2018 r. Gruzja całkowicie uniezależniła się od dostaw gazu ziemnego z Federacji Rosyjskiej. <https://www.pb.pl/gruzja-w-2018-r-zrezygnowala-z-rosyjskiego-gazu-904571> (4 VI 2020).

analizy. Przebieg wojny rosyjsko-gruzińskiej z 2008 r. nie został przedstawiony nawet w najmniejszym stopniu. W aspekcie opisywania skutków konfliktu należałoby wspomnieć o jego przyczynach, przesłankach czy przebiegu. W taki sposób udałoby się zarysować w sposób całościowy sytuację, panującą wówczas na obszarze Kaukazu Południowego.

Niewątpliwie wartościowym elementem danego artykułu czy też podrozdziału są dane dotyczące finansowych transakcji dokonywanych przez Federację Rosyjską na terenie Gruzji. Analiza tej części wydaje się być pełna i czytelna – dane dotyczą lat 2003–2014. Warto również zwrócić uwagę na wyjątkowo bogatą bibliografię, w której umieszczono tak oficjalne dokumenty, jak i raporty.

W omawianej części monografii poświęconej Gruzji (dla przypomnienia za tytułowanej *Georgia*) bezsprzecznie największą wartość naukową i merytoryczną posiada artykuł autorstwa Vakhtanga Maisaii pt. *Georgia's Foreign Policy: Geopolitical Priorities and Challenges in a Period of Transition*. W celu opisu sytuacji wewnętrznej panującej w Gruzji od 2008 r. Autor wskazuje na takie czynniki jak poparcie społeczne dla członkostwa w NATO czy stosunek do organizacji pozarządowych. Już na wstępie Autor przytacza dane statystyczne z 2008 r., odnoszące się do poparcia społeczeństwa gruzińskiego dla koncepcji członkostwa w NATO (ok. 77% uczestników wyborów prezydenckich oddało swój głos poparcia dla członkostwa w organizacji).

Autor wskazuje na swoisty rozłam wśród gruzińskich organizacji pozarządowych oraz mediów. Wyżej wspomniane środowiska dzielą się na tzw. dwie opcje: prorosyjską oraz proeuropejską. Ważnym jest określenie sposobów ich oddziaływania na kształtowanie opinii publicznej.

W dalszej części swoich rozważań Vakhtang Maisaia przedstawia najważniejsze priorytety gruzińskiej polityki zagranicznej, określone w 2013 r. Zabrakło jednak odniesienia do kadencji poprzednich prezydentów. Gdyby poszerzyć analizę o założenia polityki zagranicznej poprzednich prezydentów można byłoby stworzyć swoisty schemat ewolucyjny, tym samym przedstawić dokonaną przemianę w polityce prowadzonej przez Gruzję na przestrzeni lat.

Drużga część recenzowanej monografii dotyczy Mołdawii. Podobnie jak w rozdziale poświęconym Gruzji, historię państwa przedstawiono jedynie na dwóch stronach, co można określić mianem „telegraficznego skrótu”. Z uwagi na wielowątkowy i złożony charakter relacji Mołdawii zarówno z Federacją Rosyjską, jak i Rumunią z całą pewnością nie można uznać tego za wartościową analizę naukową.

Pierwszy artykuł autorstwa Piotra Oleksego oraz Jakuba Pieńkowskiego z omawianej w tym miejscu części monografii dotyczy, jak wskazuje tytuł, przede wszystkim historii, tożsamości oraz polityki Mołdawii w kontekście relacji z Federacją Rosyjską. Jednakże zawartość rozdziału odbiega nieco od tytułu. Sporo miejsca poświęcono kwestiom związanym z tożsamością polityczną narodu mołdawskiego. Istotnym elementem jest opis koncepcji tzw. „mołdawianizmu”,

zgodnie z którą Mołdawianie stanowią zupełnie odrębny naród, posiadający własną historię, oryginalny charakter czy język (s. 113). Warto zaznaczyć, że zasadniczym wektorem polityki państwa wciąż jest umocnienie suwerenności oraz odzyskanie integralności terytorialnej. Niezbędne więc jest podkreślanie własnej wyjątkowości oraz odrębności.

Autorzy w dość lakoniczny sposób wspominają o roli ZSRR w tworzeniu mołdawskiej historii, tożsamości czy wreszcie polityki. Nie przedstawiono powodów rosyjskiego zainteresowania Naddniestrzem tuż po rozpadzie ZSRR, a co za tym idzie, konsekwencji zarówno dla mołdawskiej historii, jak i współczesnego kierunku polityki państwa.

Pozytywnie należy ocenić bibliografię, wykorzystaną przez Autorów. Zawiera ona bogaty wybór literatury przedmiotu, opracowania oraz materiały źródłowe.

Kolejny artykuł poświęcony Mołdawii autorstwa Roberta Rajczyka jest zatytułowany *Economic and Social Factors Influencing Moldovan Foreign and Domestic Policy*. Jak Autor wskazuje we wstępie, najważniejszym celem artykułu jest analiza ekonomicznych, społecznych oraz politycznych problemów, ze szczególnym uwzględnieniem relacji z Federacją Rosyjską, które odgrywają determinującą rolę dla przyszłości państwa (s. 125). Swoje rozważania Autor rozpoczyna od określenia czynników mających wpływ na geopolityczne położenie Mołdawii, z uwzględnieniem problematyki istnienia Naddniestrza, jako regionu separatystycznego. Wyjaśnieniu poddano międzynarodowe propozycje uregulowania konfliktu na omawianym obszarze. Jak słusznie Autor zauważa, żadna z nich nie otrzymała akceptacji i poparcia społeczności międzynarodowej. Można wyodrębnić jeden wspólny element dla wszystkich koncepcji, pomysłodawcą których była FR – federalizację państwa, a więc *de facto* podział kraju na trzy regiony – Naddniestrze, Mołdawię oraz Gagauzję. Dla wielu przeciwników jest to argument dla poparcia tezy o zagrożeniu interesów narodowych Mołdawian w kontekście dominacji poszczególnych grup etnicznych, posądzanych często o lojalność wobec Rosji. Nie bez znaczenia w tej kwestii pozostaje uzależnienie państwa od dostaw rosyjskich surowców energetycznych, co przyczynia się do podejmowania nie do końca adekwatnych decyzji politycznych, zwłaszcza w kontekście potencjalnego członkostwa w Unii Europejskiej.

W dalszej części artykułu Robert Rajczyk porusza zagadnienia o charakterze demograficznym, społecznym oraz ekonomicznym. Niezmiernie ważnym czynnikiem podjętej analizy naukowej jest poruszenie problemu migracji obywateli Mołdawii do krajów Unii Europejskiej. Uwzględniając problem zaznaczony w tytule rozdziału Autor dokonał wyczerpującej analizy zagadnienia. Jak słusznie zostało zauważone w podsumowaniu, członkostwo Mołdawii w UE nie jest możliwe do momentu ostatecznego rozwiązania zamrożonego konfliktu w Naddniestrzu. Wyjątkową wartość do zaprezentowanej analizy wnosi jakże bogata bibliografia. Rozdział jest wyczerpujący, prezentuje interesujące i uargumentowane opinie, jest

oparty o bogaty wybór opracowań i materiałów źródłowych. Należy zaznaczyć, że jest to jeden z najmocniejszych elementów powstałej monografii.

Na komentarz zasługuje również rozdział autorstwa Renaty Kunert-Milcarz oraz Veronici Russu pt. *Between East and West: The Republic of Moldova under Russian Influence* (s. 137-160). Szczególnie cennym elementem analizy jest próba określenia pozycji Mołdawii na arenie międzynarodowej, zwłaszcza w kontekście relacji z Federacją Rosyjską. Autorki w swoim rozdziale wprowadzają podział na poszczególne okresy. W pierwszej części omawiane są pierwsze lata niepodległości państwa. Jak słusznie zauważają autorki, lata 90. XX w. to okres wyjątkowo intensywny pod względem podpisywanych umów i porozumień bilateralnych pomiędzy oboma państwami, szczególnie w sferze gospodarczej. Do 2001 r. wzajemne relacje można określić mianem stabilnych (s. 140). Późniejsze lata upłynęły pod znakiem ustabilizowania sytuacji panującej w Naddniestrzu. Zamrożony konflikt w tym regionie stał się swego rodzaju „kością niezgody” w relacjach mołdawsko-rosyjskich.

W 2001 r. w wyborach parlamentarnych w Mołdawii zwycięstwo otrzymała Partia Komunistyczna, zaś ówczesny prezydent Vladimir Voronin określił Federację Rosyjską jako najważniejszego partnera strategicznego państwa. Od roku 2003 wzajemne relacje stopniowo ulegały ochłodzeniu, przede wszystkim z powodu sytuacji panującej w Naddniestrzu. W 2009 r. nastąpiła zmiana w parlamencie – zwycięstwo w wyborach otrzymała Koalicja na Rzecz Integracji Europejskiej, tym samym jasno określając dalszą drogę dla Mołdawii. Autorki omawianej części wyjątkowo trafnie opisują ten okres w życiu politycznym państwa. Warto również nadmienić, że bibliografia do artykułu jest dość obszerna i zawiera wybór bogatej literatury przedmiotu, kluczowej dla zrozumienia poruszanej tematyki. Relacje mołdawsko-rosyjskie nie należą do najłatwiejszych. Problemy występujące w Naddniestrzu rzutują negatywnie na wzajemne stosunki obydwu państw. Pewnego rodzaju niezdecydowanie Mołdawii odnośnie obranego kierunku politycznego nie przysparza jej zwolenników ani w Europie, ani w Rosji.

Podsumowując rozważania zawarte w recenzowanej monografii należy stwierdzić, że zawiera ona wiele nieścisłości, niedopracowań oraz błędów merytorycznych. Zauważalne jest, że część poświęcona relacjom mołdawsko-rosyjskim cechuje się lepszym poziomem merytorycznym i jest bardziej przemyślana, niż część poświęcona Gruzji. Rozczarowującym jest fakt, że Autorzy swoje rozważania opierają często na źródłach, nie mających charakteru naukowego. Odczuwalna jest też pewnego rodzaju tendencyjność w opisywaniu zdarzeń. Prace naukowe powinny odznaczać się przede wszystkim bezstronnością, co jednak było wyczuwalne w recenzowanej monografii. Pomimo wszystkich krytycznych uwag należy zaznaczyć, że monografia ta przyczyniła się do powiększenia liczby prac o charakterze politologicznym powstających w Polsce a dotyczących badań na temat obszaru postradzieckiego.